

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΚΑΙ

ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

«Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι»
ΠΑΡΜΕΝΙΑΔΗΣ

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ

† Heinrich Rickert Τακτ. Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg.—
Ernst Hoffmann τέως Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg.—Erich
Frank.—Guido Calogero Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Φλωρεντίας.—
Ραφ. Δήμου, Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Harvard τῶν Ἡν. Πολ. τῆς
Ἀμερικῆς.—Κ. Τριμναφυλλόπουλος Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν
Ἀθηνῶν.—August Faust Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Breslau.—Μιχ.
Τσαμιδός.—Franz Baehni ἐκτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg.—
Κωνσταντῖνος Τσάτσος Καθ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.—Ἰωάν. Θεο-
δωρακόπουλος Καθηγ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.—Θεμ. Τσάτσος ὑφηγ.
Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ: Κ. Σ. ΠΑΠΑΔΟΓΙΑΝΝΗ

ΨΑΡΩΝ 41

1939

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΚΑΛΥΤΕΡΟΥ ΚΑΙ Η ΣΧΕΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ

ΥΠΟ
Ν. Ι. ΤΟΥΛΑ

ΓΕΝΙΚΑ ΓΙΑ ΤΗ ΣΧΕΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΚΑΛΥΤΕΡΟΥ

Μία ἀπ' τὶς πιὸ σχετικὲς ἔννοιες, ἣ ὁποία ὅμως εἶναι τὸ κριτήριον τῶν προτιμήσεων μας καὶ τῆς κάθε μας ἐκλογῆς, εἶναι ἡ ἔννοια τοῦ «καλύτερου». Ἐξ αἰτίας τῆς σχετικότητάς της δημιουργοῦνται πολλὲς ἀμφιβολίες, οἱ ὁποῖες ὀδηγοῦν συγῆθως στὸν ἠθικὸ σχετικισμό καὶ ὑποκειμενισμό, ἂν ὄχι στὸν μηδενισμό.

Τῇ σχετικότητι καὶ τὴν ὑποκειμενικότητι αὕτη τῆς ἔννοιαι τοῦ καλύτερου, ἴσως μάλιστα θ' ἄπρεπε νὰ προσθέσουμε καὶ αὐτῆς τῆς ἔννοιαι τοῦ ἀγαθοῦ—ὅπως τοῦλάχιστον διαμορφώνονται μέσα στὴ ῥοὴ τῆς ἱστορίας καὶ κάτω ἀπ' τὶς εἰδικὲς συνθῆκες, ποὺ βρίσκεται κάθε λαός, κάθε κοινωνία, ἀκόμη καὶ κάθε ἄτομο—μὲ κανένα τρόπο δὲν θέλουμε νὰ τὴν ἀμφισβητήσουμε. Ἡ ἔννοια τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἐπομένως πολὺ περισσότερο ἡ ἔννοια τοῦ καλύτερου διαφέρει ὄχι μονάχα ἀπὸ ἱστορικὴ περίοδο σὲ περίοδο, ἀπὸ τόπο σὲ τόπο, ἀπὸ λαὸ σὲ λαὸ καὶ ἀπὸ ἄνθρωπο σὲ ἄνθρωπο, ἀλλὰ ἐξαρτᾶται πολὺ συχνὰ καὶ ἀπ' αὐτὲς τὶς τυχαῖες καὶ μεταβαλλόμενες ψυχικὲς καταστάσεις καὶ διαθέσεις κάθε ἀτόμου.

Οἱ πολὺ διαδοσόμενες αὐτὲς ἀπόψεις εἶναι ὀρθές, ἐφόσον δὲν ἐμφανίζονται μὲ τὴν ἀξίωση ὅτι ἀποτελοῦν τὴν τελευταία λέξη πάνω στὸ θέμα αὐτὸ καὶ ἐφ' ὅσον γίνῃ δεκτὸ ὅτι ὑπάρχουν δίπλα στὸ τί ὁ καθένας ἀντιλαμβάνεται γιὰ καλύτερο καὶ ἀντικειμενικὰ κριτήρια, μὲ τὰ ὁποῖα μπορεῖ νὰ μετρηθῇ ἡ ὀρθότητα εἴτε ἡ πλάνη τῶν ὑποκειμενικῶν προτιμήσεων.

Ὅπως ἡ ἀναμφισβήτητη ὑποκειμενικότητα τῆς αἴσθησης καὶ ἡ σχετικότητα τῶν ἀνθρώπινων δοξασιῶν δὲν μπορεῖ νὰ ὀδηγήσῃ στὴν ἄρση τῆς γνώσης καὶ τῶν κριτηρίων τῆς, παρ' ὅλες τὶς σχετικὲς σοφιστικὲς προσπάθειες, ποὺ καταβληθῆκανε μέσα στὴν ἱστορία τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος, ἔτσι καὶ ἡ ὑποκειμενικότητα στὸ πεδίο τῆς προτίμησης δὲν μπορεῖ νὰ ἔχῃ τέτοια ἔκταση, ὥστε ὁ ἀντικειμενικὸς καθορισμὸς τοῦ καλύτερου νὰ εἶναι ἐντελῶς ἀκατόρθωτος καὶ ἡ συνεννόηση μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ἀδύνατη.

Ἄν δὲν ἦταν ἔτσι οὔτε σημασία, μὰ οὔτε καὶ συνέπεια θὰ εἶχε γιὰ μᾶς, πῶς ἐκτιμᾶμε κάθε πρᾶγμα, γιατί τὸ προτιμᾶμε ἢ τὸ διαλέμε, πολὺ δὲ περισσότερο θὰ ἦταν ἄσκοπο νὰ συμβουλευόμαστε ἢ νὰ συμβουλευόμαστε κανέναν ἄλλο γιὰ κεῖνο, ποὺ ὀφείλουμε νὰ κάμουμε ἢ νὰ προτιμήσουμε. Οἱ σκέψεις αὐτὲς μᾶς ὑποχρεώνουν νὰ δεχθοῦμε τὴν ὑποκειμενικότητα στὸ πεδίο τῆς προτίμησης ὄχι πολὺ διαφορετικὰ ἀπ' τὴν ὑποκειμενικότητα τῆς δοξασίας στὸ πεδίο τῆς γνώσης, ὅπως δηλ. ἡ πλάνη δὲν ἀποκλείει τὴν ἀλήθεια, ἔτσι καὶ ἡ ὑπαρξη τῆς ὑποκειμενικότητας στὸ πεδίο τῆς προτίμησης δὲν ἀποκλείει τὴν ὑπαρξη τῆς ἀντικειμενικότητας στὸ αὐτὸ πεδίο.

I

Ἡ ἀναφορὰ τοῦ καλύτερου πρὸς τοὺς σκοποὺς

Οἱ σημασίαι τοῦ καλύτερου.

Προτοῦ νὰ μιλήσουμε γιὰ τὰ ἀντικειμενικὰ κριτήρια τῶν προτιμήσεων, εἶναι ἀνάγκη ν' ἀναλύσουμε τὴν ἔννοια τοῦ καλύτερου, ἡ σχετικότητα τῆς ὁποίας, νομίζουμε, ὀφείλεται πολὺ περισσότερο στὴ σύγκριση, ποὺ σχετικὰ μ' αὐτὴν ἐπικρατεῖ ἀπὸ τὴν ὑποκειμενικότητα τῶν διαθέσεων τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ λέξις «καλύτερο» ἐκφέρεται πραγματικὰ μὲ πολλὰς σημασίαις. Εἶναι ὅρος περιληπτικὸς, ποὺ ἀναφέρεται σὲ ἄπειρα νοήματα. Καλύτερο μπορεῖ νὰ εἶναι ἓνα πρᾶγμα ἀπὸ ἓνα ἄλλο, καλύτερη μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ μιὰ σκέψη ἀπὸ μιὰ ἄλλη σκέψη, καλύτερη μπορεῖ ν' ἀποδειχθῇ ὅτι εἶναι μιὰ ἰδιότητα ἀπὸ μιὰ ἄλλη ἢ καὶ ἓνας σκοπός, μιὰ αἴσθησις, ἓνα βιβλίον ἀπὸ ἓνα ἄλλο σκοπὸν, αἴσθησις ἢ βιβλίον. Αὐτὰ τὰ παραδείγματα μᾶς πείθουν ὅτι ἡ λέξις «καλύτερο»

ἐκφέρεται στήν κάθε περίπτωση μὲ ἄλλη σημασία, ἀναλόγως πρὸς τὸ περιεχόμενο στὸ ὁποῖο ἀναφέρεται. Σὰν κάτι τὸ καλύτερο παρουσιάζεται δηλαδή καὶ τὸ ὠραιότερο, τὸ ἡδονικώτερο, τὸ σκοπιμώτερο, τὸ χρησιμώτερο, τὸ ἐξυπνότερο κ.ο.κ. Κάθε μιὰ ἀπ' τὶς ἰδιότητες αὐτὲς ἐκφράζει μὲ τρόπο συγκριτικὸ τὴν ἔννοια τοῦ καλύτερου στήν ἀναφορά του πρὸς ἕνα σκοπὸ εἴτε ἐπιδιωκόμενο εἴτε ἀντιπροσωπευόμενο ἀπὸ κάτι. Ἔτσι εἶναι τὸ ἡδονικώτερο, ὅταν ἐπιδιώκεται ἡ ἡδονή, καλύτερο ἀπ' τὸ ὀδυνηρό. Ἐπίσης εἶναι καλύτερο τὸ ὠφελιμώτερο—ὅπως μιὰ ὀρθότερη σκέψη ἀπὸ μιὰ λιγώτερο ὀρθή—καὶ μὲ ἀντίστοιχο τρόπο κρίνουμε τὸ χρήσιμο σχετικὰ μὲ τὸ ἄχρηστο, τὸ ὠραῖο μὲ τὸ ἄσχημο καὶ τοὺς μεταξὺ τῶν ἐναντίων αὐτῶν ἐνδιάμεσους βαθμούς, πού τοὺς ἐκφράζουμε μὲ τὶς λέξεις «περισσότερο» καὶ «ὀλιγώτερο» καὶ ἀναλόγως βέβαια ἐὰν οἱ λέξεις αὐτὲς ἀναφέρονται στὸ θετικὸ ἢ στὸν ἀρνητικὸ πόλο τῆς ἐναντίωσης. Εἶναι δηλ. ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ του φανερό ὅτι ἐὰν τὸ ἀπλῶς καλὸ εἶναι προτιμώτερο ἀπ' τὸ ἀπλῶς κακὸ ὅτι πολὺ περισσότερο ὑπερέχει τὸ περισσότερο καλὸ ἀπ' τὸ περισσότερο κακὸ, καθὼς ἐπίσης ὅτι σὲ κάθε ζεῦγος μιᾶς ἐναντίωσης ὑπερτερεῖ ὄχι μόνον ὁ θετικὸς πόλος ἀπ' τὸν ἀρνητικόν, ἀλλὰ καὶ ὅτι τὸ ὀλιγώτερο καλὸ (π.χ. τὸ λιγώτερο ὠφέλιμο) εἶναι πάντοτε προτιμώτερο ἀπ' τὸ λιγώτερο κακὸ (π.χ. ἀπ' τὸ ὀλιγώτερο βλαβερό).

Ποιοτικὲς καὶ ποσοτικὲς ἀντιθέσεις.

Ἐδῶ πρέπει νὰ προσθέσουμε ὅτι, ἐνῶ στίς περισσότερες ἐναντιώσεις εἶναι ἐκ τῶν προτέρων φανερό, ποιὸς εἶναι ὁ θετικὸς πόλος καὶ ποιὸς ὁ ἀρνητικὸς, ὅπως π.χ. στήν ἐναντίωση ἡδονή - πόνος, ἐν τούτοις ὑπάρχουν ἀντιθέσεις, στίς ὁποῖες ὁ καθορισμὸς τοῦ θετικοῦ καὶ ἀρνητικοῦ των πόλου ἐξαρτᾶται ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὸ συνυφασμὸ τους πρὸς μιὰ ἄλλη ἐναντίωση. Ἔτσι στίς ἐναντιώσεις μικρὸς - μέγας, γρήγορος - ἀργός, ἀδύνατος - δυνατός, κ.τ.λ. δὲν εἶναι ἐκ τῶν προτέρων φανερό, ποιὸς εἶναι ὁ θετικὸς τους πόλος καὶ ποιὸς ὁ ἀρνητικὸς. Μιὰ μακριὰ ζωὴ π.χ. θεωρεῖται γενικὰ σὰν κάτι τὸ ἀγαθὸ καὶ ἀντίθετα μιὰ σύντομη ζωὴ σὰν κάτι κακὸ, ἐνῶ πάλιν ἕνας μακρὺς ἀνήφορος σὰν κάτι τὸ δυσάρεστο καὶ ἕνα μονοπάτι, πού συντομεύει τὸ δρόμο, σὰν κάτι τὸ καλύτερο. Τὰ ζεύγη δηλ. μικρὸς - μέγας, βαρὺς - ἑλαφρὸς,

ἐὰν τὰ πάρη κανεῖς καθ' ἑαυτά, εἶναι οὐδέτερα, διότι δὲν ἀποτελοῦν ποιοτικές, ἀλλὰ μόνο ποσοτικές ἀντιθέσεις, οἱ ὁποῖες μόνον σὰν ἔλθουν σὲ συσχετισμὸ πρὸς ποιοτικές ἐναντιώσεις βιοῦνται σὰν κάτι τὸ θετικὸ ἢ τὸ ἀρνητικόν. Μία μεγάλη ἀρρώστια δὲν ἔχει μόνο τὴ σημασία μιᾶς ἀρρώστιας ποὺ διαρκεῖ πολὺ, ἀλλὰ μιᾶς ἀρρώστιας ποὺ ἐπειδὴ διαρκεῖ εἶναι σοβαρή.

Ἡ σύγκριση ἀπὸ τὶς σημασίες τοῦ καλυτέρου καὶ ἡ συσχέτησή του πρὸς τοὺς σκοποὺς.

Ἐνῶ ἡ σύγκριση τῶν διαφόρων βαθμῶν ἀναμεταξύ των τῆς κάθε σημασίας κάτω ἀπ' τὴν ὁποῖαν ἐκφέρουμε τὴ λέξη «καλύτερο» εἶναι εὐκόλη, διότι εἶναι αὐταπόδεικτο ὅτι τὸ ὠραιότερο π.χ. εἶναι καλύτερο ἀπ' τὸ ὀλιγώτερο ὠραῖο ἢ τὸ ἄσχημο, ἀντιθέτως ἡ σύγκριση μιᾶς σημασίας τοῦ καλυτέρου πρὸς μιὰν ἄλλη του σημασία δὲν καταλήγει σὲ κανένα πρακτικὸ συμπέρασμα.

Αὐτὸ φαίνεται σὰν ρωτήσουμε, ἔτσι τελείως ἀσύνδετα τί εἶναι πραγματικὰ καλύτερο: τὸ ὠραιότερο ἀπὸ τὸ χρησιμώτερο ἢ τὸ ἡδονικώτερο ἀπὸ τὸ ἐξυπνότερο κ.ο.κ. Εἶναι φανερὸ ὅτι μιὰ τέτοια ἐρώτηση δὲν ἔχει κανένα νόημα, ὅταν τὴν θέσουμε ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸν ἐπιδιωκόμενον σκοπὸ ἢ τὸν σκοπὸ ποὺ ἀντιπροσωπεύει ἓνα πρᾶγμα καὶ ὅταν αὐτὸς ὁ σκοπὸς δὲν ἐπιδέχεται νὰ κριθῆ ὡς πρὸς τὸ ἓνα ἢ τὸ ἄλλο ἀπ' τὰ κριτήρια αὐτά. Δὲν θὰ κρίνουμε δηλαδὴ ποτὲ ἓνα ζωγραφικὸ πίνακα ἀπ' τὸ βαθμὸ τῆς χρησιμότητάς του οὔτε θὰ ποῦμε ὅτι αὐτὸς ὁ πίνακας εἶναι καλύτερος ἀπ' τὸν ἐξ ἴσου ὠραῖο ἐκεῖνο πίνακα, διότι χρησιμεύει νὰ καλύπτῃ ἓνα ἐλάττωμα τοῦ τοίχου. Στὴν οὐσία, στὸ νόημα, στὸν σκοπὸ, ποὺ ἀντιπροσωπεύει ἓνας πίνακας, δὲν βρίσκεται συνυφασμένη, ὡς ἀναγκαῖο λογικὸ στοιχεῖο, ἡ χρησιμότητα, ἢ ὁποῖα μόνον μὲ τρόπο ἐξωτερικὸ καὶ συμπτωματικὸ μπορεῖ νὰ βρεθῆ σὲ σύνδεση μ' αὐτόν. Ὁμοίως δὲν ἔχει σημασία νὰ κρίνουμε ἓνα ἐργαλεῖο ἀπ' τὴν ὠραιότητά του, διότι ἐκεῖνο ποὺ ἐνδιαφέρει εἶναι ἡ σκοπιμότητα καὶ ἡ χρησιμότητά του, ὅπως πάλι δὲν μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ἓνα ἐργαλεῖο εἶναι καλύτερο, ἀπὸ ἓναν πίνακα, γιατί εἶναι χρησιμότερο, γιὰ τὸν ἀπλούστατο λόγον ὅτι καθένα ἀπ' τὰ ἀντικείμενα αὐτά

είναι διάφορα στήν οὐσία των και επομένως διάφορα είναι και τὰ κριτήριά των.

Μήπως όμως μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι ἡ ὠραιότητα εἶναι ἀνώτερη ἀπ' τὴ χρησιμότητα και τὴν ἀπλῆ σκοπιμότητα και επομένως εἶναι καλύτερη ἀπ' αὐτές; Μὲ τρόπο ἀφηρημένο μπορεί βέβαια νὰ λεχθῆ αὐτό, μὲ τὴ διαφορά μόνο ὅτι ὁ θαυμασμός μας γιὰ τὴ μαντόνα σιξτίνα δὲν μᾶς ὠφελεῖ σὲ τίποτα, ὅταν πρόκειται νὰ ξεκαρρώσουμε ἕνα καρφί, οὔτε ἔχει σημασία ἂν οἱ κινήσεις μας, τὴ στιγμή πού κινδυνεύουμε νὰ πέσουμε ἀπ' ἕνα βράχο εἶναι ὠραῖες, ἀφοῦ ἀρκεῖ νὰ εἶναι σκόπιμες. Ἡ ὀρθὴ δηλ. προτίμηση εἶναι ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴν ἱεραρχία τῶν κριτηρίων τοῦ καλύτερου και εἶναι ὀρθὴ μόνον, ἐφόσον τὰ κριτήρια αὐτὰ ἀνταποκρίνονται πρὸς τὸ κρινόμενο και δὲν εἶναι ξένα πρὸς αὐτό. Τὶ εἶναι λοιπὸν τὸ καλύτερο στήν κάθε περίπτωση, αὐτὸ ἐξαρτᾶται πάντοτε κάπως ἀπὸ τοὺς ἐπιδιωκόμενους σκοποὺς ἢ ἀπ' τὰ ὑπὸ κρίση ἢ ἐκλογή ἀντικείμενα και δὲν μπορεί χωρὶς ἀοριστία νὰ νοηθῆ ἀνεξάρτητα ἀπ' τὰ ἀντικείμενα αὐτὰ και τοὺς σκοπούς.

Σπάνια ὅμως συμβαίνει νὰ ἐξετάζουμε τόσο μονόπλευρα ἕνα ἀντικείμενο,¹⁾ μὰ και ἀκόμη πιὸ σπάνιο εἶναι, ὅταν τὸ ἐξετάζουμε ἀπὸ περισσότερες πλευρές, νὰ μπορέσουμε νὰ τὸ χαρακτηρίσουμε ὡς τὸ «καλύτερο» ὡς πρὸς ὅλες αὐτὲς τὶς πλευρές. Συνηθέστερο εἶναι, ἐνῶ ἀπὸ τὴ μιὰ ἀποψη ἐμφανίζεται ὡς τὸ καλύτερο ἀπ' τὴν ἄλλη νᾶναι λιγώτερο καλὸ ἢ τὸ χειρότερο ἢ τέλος νὰ ὑστερῆ κατὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλον τρόπο. Προκειμένου λ. χ. νὰ ποῦμε ποιὸ ἀπ' τὰ διάφορα μεταφορικά μέσα εἶναι τὸ καλύτερο ἐξετάζουμε αὐτὰ ὄχι μονάχα σχετικὰ μὲ τὴ ταχύτητά τους, ἀλλὰ και ὡς πρὸς τὴν ἀνεση και τὴν ἀσφάλεια, πού μᾶς παρέχουν. Τὶ θᾶξιζε πράγματι ἕνα αὐτοκίνητο, πού θὰ παρουσίαζε μὲν ταχύτητα, ὄχι ὅμως και κάποια ἀνεση και ἀσφάλεια; Μὲ ὅμοιον τρόπο και τὸ ἀσφαλέστερο δὲν θᾶταν τὸ καλύτερο, εἰν δὲν εἶχε και κάποια ἀνεση και ἦταν βραδύ. Τὸ μεταφορικὸ μέσο, πού θὰ συνεδίαιζε

1) Λέγοντας «ἀντικείμενο» ἐκφέρουμε τὴ λέξη αὐτὴ μὲ πολὺ πλατειὰ σημασία δηλ. μπορεί νὰ ὑποδηλώνη ἕνα πρᾶγμα, μιὰ πράξη, ἕνα πρόσωπο, κάτι τὸ ἀφηρημένο και ἰδανικό, ὅπως και κάτι τὸ συγκεκριμένο και πραγματικό. Μὲ τὴν ἴδια εὐρύτητα χρησιμοποιοῦμε τὴ λέξη «σκοπὸ». Σκοπὸ ἀντιπροσωπεύει και ἕνα ἔργο τέχνης και ἡ ἀνθρώπινη ὑπόσταση ἀποτελεῖ σκοπὸ, ὅπως σκοπὸς εἶναι και ἡ ἡδονὴ ἢ ἡ ὀρθότητα μιᾶς σκέψης κ.ο.κ.

ὅλες αὐτὲς τὶς ἰδιότητες στὸ μεγαλύτερο βαθμὸ καὶ ποὺ θὰ μπορούσε ν' ἀνταποκριθῆ σ' ὅλες τὶς συγκοινωνιακὲς ἀνάγκες θᾶταν ἀναμφισβήτητα τὸ καλύτερο. Ἐπειδὴ ὅμως δὲν ὑπάρχει κανένα, τὸ ὁποῖο νᾶναι ἀπὸ τόσες πλευρὲς συγχρόνως τέλειο, δὲν μπορούμε γι' αὐτὸ ἀκόμη νὰ ποῦμε ὅτι κανένα δὲν εἶναι καλύτερο ἀπ' τ' ἄλλο. Διότι καλύτερο θὰ θεωρήσουμε στὴν κάθε περίπτωση ἐκεῖνο, ποὺ ἀνταποκρίνεται πιὸ πολὺ πρὸς τοὺς ἐπιδιωκόμενους σκοποὺς. Ἔτσι καὶ μιὰ μικρὴ βαρκοῦλα, μὲ τὴν ὁποία ξεκινᾶμε τὰ χαράματα γιὰ τὸ ψάρεμα, εἶναι, ὅταν τὴν κρίνουμε σχετικὰ μὲ τὸν ἐπιδιωκόμενο σκοπὸ καλύτερη ἀπ' ἓνα ὑπερωκεάνειο μὲ ὅλα του τὰ κομφορ, τὴν ταχύτητα καὶ τὴν ἀσφάλειά του. Πόσο ἡ ἔννοια τοῦ καλύτερου σχετίζεται μὲ τὸ σκοπὸ, ποὺ ἐπιδιώκουμε ἢ ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ ἓνα πρᾶγμα καὶ πόσο ἀπὸ τοῦτον ἐξαρτᾶται τὸ εἰδικώτερο περιεχόμενό τῆς θὰ τὸ ἀποδείκνυε κάθε μας προσπάθεια νὰ κρίνουμε μιὰ κατηγορία σκοπῶν μὲ τὰ κριτήρια ἄλλης κατηγορίας, π. χ. ἐὰν θέλαμε νὰ κρίνουμε τὴν ἀξία ἑνὸς ποιήματος μὲ τὰ κριτήρια τὰ ὁποῖα ἰσχύουν ὡς πρὸς τὰ συγκοινωνιακὰ μέσα. Ἀπὸ τὴ παρατήρηση αὐτὴ πρέπει νὰ συμπεράνουμε ὅτι ὅσες διακεκριμένες κατηγορίες σκοπῶν ὑπάρχουν, τόσες εἶναι καὶ οἱ διαφορὲς στὸ περιεχόμενο τῆς ἔννοιας τοῦ καλύτερου καὶ ὅτι σὲ κάθε μία ἀπὸ τὶς κατηγορίες αὐτὲς ἔχουν ἐφαρμογὴ ὠρισμένα μόνον κριτήρια, πρὸς τὰ ὁποῖα δέον ν' ἀνταποκρίνονται οἱ σκοποὶ καὶ μὲ τὰ ὁποῖα ὀφείλουμε νὰ τοὺς κρίνουμε.

Ξεκινῶντας ἀπ' τὶς σκέψεις αὐτὲς θὰ μπορούσε κανεὶς, κατατάσσοντας προηγουμένως τοὺς σκοποὺς σὲ διάφορες κατηγορίες, νὰ προσδιορίσῃ σαφέστερα τὴν ἔννοια τοῦ καλύτερου. Τὸ ἔργο ὅμως αὐτὸ θᾶταν ἀπέραντο, διότι μόνον ὁ προσδιορισμὸς π. χ. τῆς ἔννοιας τοῦ καλύτερου σ' ἀναφορὰ πρὸς τὸ ὠραῖο θὰ σήμαινε τὴ συγγραφὴ μιᾶς αἰσθητικῆς, σ' ἀναφορὰ πρὸς τὸ ὀρθὸ μιὰ πραγματεία γιὰ τὴ λογικὴ κ.ο.κ. Ἡ ὑπαρξὴ τῶν δεοντολογικῶν αὐτῶν κλάδων τῆς φαινομενολογικῆς καὶ φιλοσοφικῆς ἔρευνας μᾶς πείθουν γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ἀπὸ διακεκριμένα κριτήρια τοῦ καλύτερου σὲ κάθε χωρισμένη κατηγορία σκοπῶν, μᾶς ἀπαλάσσει δὲ ἀπ' τὸν κόπο ἑνὸς λεπτομερέστερου προσδιορισμοῦ τῆς ἔννοιας τοῦ καλύτερου σὲ ἀναφορὰ πρὸς τὶς τάξεις αὐτῶν τῶν σκοπῶν.

Τὸ καλύτερο μέσ' τὴν συνάρτηση τῶν σκοπῶν.

Ἡ ὕπαρξις ὅμως τῶν κλάδων αὐτῶν τῆς εἰδολογικῆς ἔρευνας δὲν μᾶς ἀπαλάσσει ἀπ' τὴ μελέτη τοῦ καλύτερου, ὅπως αὐτὸ ἀναζητεῖται μέσα στὴ ζωὴ, ὅπου οἱ διάφοροι σκοποὶ δὲν φανερόνται καταταγμένοι σὲ διακεκριμένες κατηγορίες, ἀλλὰ συμπλέκονται καὶ ἀλληλοσυγκρούονται καὶ ἀναιροῦνται ὁ ἓνας διὰ τοῦ ἄλλου. Ἐξ αἰτίας τῆς συνάρτησης αὐτῆς τῶν σκοπῶν, τῶν συνεπειῶν, ποὺ μπορεῖ νὰ ἔχη κάθε ἐπιδίωξις ἑνὸς σκοποῦ, τῆς ἀντιφατικότητος καὶ τοῦ παραλογισμοῦ τῶν ὁρέξεών μας, δὲν εἶναι οὔτε πάντοτε ἐκ τῶν προτέρων φανερὸ τί εἶναι τὸ καλύτερο οὔτε εἶναι τοῦτο πάντοτε ἐφικτὸ κάτω ἀπ' τὴ καθαρώτερή του μορφή.

Γιαὐτὸ συμβαίνει ὥστε τὸ καλύτερο νὰ μὴ συμπίπτει πάντοτε μὲ τὸ προτιμότερο: «ἐνίοτε δὲ τὰ βελτίω οὐχὶ καὶ αἰρετώτερα».²⁾ Σὰν σχετικὸ παράδειγμα ἀναφέρει ὁ Ἀριστοτέλης ὅτι «τὸ φιλοσοφεῖν βέλτιον τοῦ χρηματίζεσθαι, ἀλλ' οὐχ αἰρετώτερον τῷ ἐνδεεῖ τῶν ἀναγκαίων». Ἡ ὀρθὴ ὅμως ἐρμηνεία τῶν περιπτώσεων αὐτῶν δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ὅτι τὸ καλύτερο δὲν εἶναι καὶ τὸ αἰρετώτερο, διότι ἂν δὲν εἶναι τὸ αἰρετώτερο, τότε κατ' ἀνάγκην δὲν εἶναι καὶ τὸ καλύτερο. Ἐὰν ὅμως στίς περιπτώσεις αὐτὲς τὸ ἱεραρχικῶς ἀνώτερο καὶ ἐπομένως καλύτερο δὲν συμπίπτει πρὸς τὸ προτιμότερο, τοῦτο ὀφείλεται ἀποκλειστικὰ στὸ ὅτι τὸ καλύτερο ἀναζητιέται ὡς πρὸς δύο ἢ περισσότερους σκοπούς, οἱ ὅποιοι, ἐνῶ ἂν τοὺς πάρουμε τὸν καθένα χωριστά, παρουσιάζονται ὁ ἓνας καλύτερος ἀπ' τὸν ἄλλον, ἐν τούτοις ἕξ αἰτίας τοῦ συνυφασμοῦ των καὶ τῆς ἀλληλοεξάρτησής των δέον νὰ κριθοῦν ὄχι καθ' ἑαυτούς, ἀλλὰ σὰν ἓνα ὅλο ἢ σὰν μιὰ συνάρτηση. Ὅταν δηλ. τὸ ἱεραρχικῶς ἀνώτερο Α εὐρίσκεται σὲ σχέση συνάρτησης πρὸς τὸ ἱεραρχικῶς κατώτερο Β καὶ ἡ σχέση αὐτὴ ἐκφράζεται μὲ τὴ πρόταση: «ὅταν Β, τότε καὶ μόνον Α», στὴ περίπτωσις ἡ προτίμησις πρέπει νὰ στραφῇ πρὸς τὴν συνάρτησις ΑΒ καὶ ὄχι πρὸς τὸ Α ἢ τὸ Β χωριστά,

2) Ἀριστοτέλους Τοπικά, Βιβλ. Γ' 2. Ἀπ' τὸ βιβλίον αὐτὸ τῶν Τοπικῶν καὶ τὴ Ρητορικὴ τοῦ Ἀριστοτέλους (Βιβλ. Α' 6 καὶ 7) εἶναι παρμένες οἱ περισσότερες προτάσεις, ποὺ ἀναφέρουμε στὸ δεύτερο μέρος τῆς μελέτης μας. Τοῦτο σημειώνουμε γιὰ ν' ἀποφύγουμε τίς πολλὰς παραποιήσεις.

καὶ τοῦτο διότι τὸ Α εἶναι δυνατὸ μόνο στὴ συνάρτηση αὐτή, καὶ ἐπομένως, εἰάν εἶναι πραγματικὰ ἐπιθυμητό, θὰ ἐπιδιωχθῆ, μόνον δι' αὐτῆς. Ἐὰν λοιπὸν τὸ Α δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ Β, αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι τὸ Β εἶναι προτιμότερο ἀπὸ τὸ Α, γιὰ τὸν μόνο λόγο ὅτι μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ ἀνεξάρτητο ἀπὸ τὸ Α, ἀλλὰ σημαίνει ὅτι ἀπὸ τὴ μὴ ὑπαρξὴ τοῦ Α εἶναι πάντως προτιμότερη ἢ ὑπαρξὴ τοῦ Β, πολὺ περισσότερο ἀφοῦ ἡ ὑπαρξὴ τοῦ τελευταίου εἶναι προϋπόθεσις γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ πρώτου. Ἡ χρονικὴ δηλαδὴ προτεραιότητα, ὅπως ἐκθέσαμε σὲ μιὰ προηγούμενη μελέτη μας,³⁾ δὲν συμπίπτει πρὸς τὴ ἱεραρχικὴ προτεραιότητα καὶ δὲν πρέπει νὰ συγκρίζεται μὲ αὐτή.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν περίπτωσιν αὐτὴ πού δημιουργεῖται ἐξ αἰτίας τῆς συνάρτησις τῶν σκοπῶν, συναντοῦμε καθημερινῶς σωρεῖα ἀπὸ ἄλλες, κατὰ τὴς ὁποῖες ἡ θέσις ἑνὸς σκοποῦ καθ'αὐτὸ καλοῦ συνεπάγεται τὴ θέσις ἑνὸς κακοῦ καὶ ἐπομένως κάτι τὸ καθ'αὐτὸ καλὸ γίνεται ἐξ αἰτίας τοῦ συνυφασμοῦ αὐτοῦ κάτι τὸ κακὸ καὶ τὸ ἀποφευκτέο. Στὴς περιπτώσεις αὐτὲς τὸ καλύτερο ἀπ' τὴ μιὰ ἄποψιν π.χ. τῆς ἡδονῆς, εἶναι ἀπ' τὴν ἄλλη π.χ. τῆς ὑγείας ἢ τοῦ συμφέροντος ὀλιγώτερο καλὸ ἢ καὶ τὸ χειρότερο, σὲ τρόπο ὥστε ἡ ἡδονή, ἐνῶ εἶναι κάτι τὸ καθ' αὐτὸ προτιμητέο μετατρέπεται σὲ κάτι τὸ ἐξ αἰτίας ἄλλου ἢ χάριν ἄλλου ἀποφευκτέο. Ὁμοίως ὁ πόνος, πού εἶναι κάτι τὸ καθ' αὐτὸ ἄξιο ἀποφυγῆς, μπορεῖ νὰ γίνῃ μὲ προθυμίαν δεκτός, ὅταν εἶναι πόνος θεραπείας, ἢ ὁποῖα μάλιστα δὲν εἶναι οὔτε ἕνα ἀγαθὸ παρόν, ἀλλ' ἀπλῶς ἀναμενόμενο. Ἐπίσης ὁ πλοῦτος, ἐνῶ εἶναι κάτι τὸ καθ'αὐτὸ προτιμητέο καὶ δὲν ἐπιδέχεται καμμιά σύγκρισιν μὲ τὴ φτώχεια, γίνεται κάτι τὸ ἀποφευκτέο, ὅταν ἀποχτᾶται μὲ δόλο, προδοσίαν, βία ἢ κατάχρησιν.

Τὰ παραδείγματα αὐτὰ μᾶς πείθουν ὅτι ἕνας καὶ ὁ αὐτὸς σκοπὸς μπορεῖ νὰ εἶναι προτιμητέος ἢ ἀποφευκτέος ἀναλόγως τοῦ συνυφασμοῦ τοῦ πρὸς ἄλλους προτιμητέους ἢ ἀποφευκτέους σκοποὺς ἢ ἀναλόγως τῶν καλῶν ἢ κακῶν συνεπειῶν πού μπορεῖ νὰ ἔχη καὶ γενικώτερα ἀναλόγως τῶν ὄλων συνθηκῶν κάτω ἀπὸ τὴς ὁποῖες ἐπιδιώκεται.

Ὁ λόγος αὐτὸς κάνει τὴν ἐκλογὴν τοῦ καλύτερου τόσο δύσκολη, παρ' ὅλον ὅτι τὸ καλύτερο, ἐξεταζόμενο καθ'αὐτό, τὸ γνωρίζουμε ὅλοι.

3) Ἐπιτακτικότης καὶ ἀξία — Ἀρχεῖον Φιλ. καὶ Θεωρ. τῶν Ἐπιστημῶν, ἔτος Θ, τεῦχος 2.

“Οτι ὁ πλοῦτος εἶναι καλύτερος ἀπ’ τὴ φτώχεια ἢ ἡ ἡδονὴ ἀπ’ τὸν πόνο γι’ αὐτὰ καὶ γι’ ἄλλα παρόμοια δὲν χρειάζεται ἰδιαίτερη διδασκαλία. “Ὅλες οἱ ὀρέξεις καὶ οἱ ἐπιθυμίες μας τείνουν ἀπὸ ἔνστικτο πρὸς τὸ καλύτερο. “Ἀπ’ αὐτὴ, τὴν ἀποψη τὸ καλύτερο ἐμφανίζεται σὰν μιὰ τυφλὴ τάση. “Ἡ τυφλότης ἀκριβῶς αὐτὴ τῶν ὀρέξεών μας καὶ ἡ ἀχαλίνωτη τάση αὐτῶν γιὰ τὴν πραγματοποίησιν τῶν ὀρεγόμενων μᾶς ἀφαιροῦν τὴν ἰκανότητα νὰ δοῦμε τὸ καλύτερο στὴ συνάρτησίν του πρὸς ἄλλους σκοποὺς καὶ μᾶς κάνουν ἀδιάφορους νὰ κρίνουμε αὐτὸ ὡς πρὸς τὰ ἀναλόγως τῶν συνθηκῶν ἐκάστοτε διάφορα ἀποτελέσματα τῶν ἐπιδιώξεών μας. “Ἐτσι ὁ ληστής, ποὺ σκοπώνει γιὰ ν’ ἀποχτήσῃ πλοῦτο, ζητᾷ καὶ αὐτὸς τὸ καλύτερο : τὸν πλοῦτο καὶ ὅσα ἀγαθὰ συνεπάγεται. Τὸν σκοπὸ του ὅμως αὐτόν, τὸν καθαυτὸ καλόν, ἐπιδιώκει τυφλούμενος ἀπὸ τὴν ἄλογη τάση του μ’ ἓνα μέσο ποὺ εἶναι καθ’ αὐτὸ κακό : τὸν φόνο καὶ τὴν ἄρπαγὴ. Δὲν εἶναι δηλ. ἡ ἐπιθυμία γιὰ τὴν ἀπόχτησιν πλούτου, οὔτε κι’ αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ πλοῦτος κάτι τὸ ἀποφευκτέο ἀλλ’ ἀντίθετα κάτι ποὺ εἶναι ἄξιο νὰ ἐπιδιώκεται καὶ ν’ ἀποχτᾶται. Τὸν φόνο πάλι δὲν τὸν ἐπιδιώκει ὁ ληστής σὰν αὐτοτελεῖ σκοπὸ καὶ θὰ τὸν ἀπόφευγε, ἂν εἶχε τὴν τύχη νὰ εὔρισκε ἓνα χρυσωρυχεῖο, ποὺ θὰ τοῦ ἐπέτρεπε νὰ ἱκανοποιῇ ὅλες του τὶς ὀρέξεις : Κανεὶς δηλ. δὲν πραγματοποιεῖ τὸ κακὸ χάριν τοῦ κακοῦ, ἀλλὰ πάντοτε ἐξ αἰτίας ἄλλου, ποὺ καθαυτὸ ἐξεταζόμενον εἶναι καλό. Ποιὸς θ’ ἀδικοῦσε π. χ. μὲ ἀντικειμενικὸ σκοπὸ νὰ βλάψῃ τὸν ἑαυτὸ του ; Ἀλλὰ καὶ ἂν ὑπάρχουν τέτοιες περιπτώσεις, ὅπου διαπράττοντας μιὰ ἀδικία, γνωρίζουμε, μὲ βεβαιότητα ὅτι θὰ τιμωρηθοῦμε, θὰ ὑπάρχουν ἀσφαλῶς ἄλλα ἐλατήρια, ποὺ μᾶς κινοῦν στὴν ἴδια μας τὴν συμφορὰ π. χ. ἡ ἐκδίκησις, γιὰ τὴν ὁποία οἱ περισσότεροι παραδέχονται ὅτι εἶναι γλυκιά. Καὶ ἀκόμη οἱ σαδιστικὲς διαθέσεις πηγάζουν, καθὼς ἀποδείχνει ἡ ψυχανάλυσις, ἀπὸ μιὰ μετατοπισμένη τάση τοῦ ἐγὼ πρὸς ἱκανοποίησιν τοῦ συναισθήματος τῆς ὑπεροχῆς, ποὺ δὲ βρίσκει ἄλλο τρόπο γιὰ νὰ ἱκανοποιηθῇ παρὰ μὲ τὸ βασανισμὸ καὶ τὸν ἐξευτελισμὸ ἄλλων προσώπων. Δὲν εἶναι λοιπὸν πιά παραδοξολογία νὰ λεχθῇ ὅτι κανεὶς δὲν ρέπει πρὸς τὸ κακό, διότι κίνητρο κάθε κακοῦ εἶναι κάποιον καλό. Τὸ καλὸ ὅμως αὐτὸ στίς περιπτώσεις αὐτὲς ἐπιδιώκεται σὰν νὰ μὴ βρισκόνταν σὲ συνάρτησιν μὲ τοὺς ἄλλους σκοποὺς ὁμοίας ἢ καὶ σοβαρώτερης

ἀκόμη ἀξίας καὶ σημασίας καὶ μὲ ἀδιαφορία ὡς πρὸς τὰ ἀποτελέσματα, πού ἡ ἐπιδιώξις του συνεπάγεται.

Τὸ καλύτερο στὴν ἀναφορὰ του πρὸς τὸ ὅλο τῶν σκοπῶν.

Ἐπειδὴ τὸ καλύτερο κρίνεται ὄχι μόνο ὡς πρὸς τοὺς σκοπούς, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὶς συναρτήσεις των καὶ ἔπειδὴ οἱ σκοποὶ συναρτώμενοι ὁ ἓνας πρὸς τὸν ἄλλο ἀποτελοῦν ἑνιαῖο ὅλο ἢ σύστημα σκοπῶν, ἔπεται ὅτι κανένας σκοπὸς δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ καλός, ὅταν ἀντιτίθεται ἢ δὲν ἑναρμονίζεται πρὸς τὸ ὅλο αὐτὸ τῶν σκοπῶν καὶ τοῦτο διότι ὁ ἐπὶ μέρος σκοπὸς δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει ποτὲ μεγαλύτερη σημασία καὶ ἀξία ἀπὸ τὸ ὅλο τῶν σκοπῶν, καὶ τὸ σύνολο τῶν ἀνθρώπινων ἐπιδιώξεων πού ἡ κάθε μιὰ ἔχει τὴν ἰδιαίτερη ἀξία καὶ σημασία τῆς. Ὡς ἐκ τούτου πρέπει νὰ δεχθοῦμε ὅτι κάθε μερικὸ ἀγαθὸ ἐξαρτᾶται σὰν τέτοιο ἀπὸ τὸ ὅλο τῶν ἀγαθῶν καὶ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι πραγματικὰ ἀγαθόν, ὅταν ἀποβαίνει σὲ βλάβη τοῦ ὅλου τῶν ἀγαθῶν. Ἐνδέχεται λοιπὸν κάτω ἀπ' ὠρισμένες συνθήκες κάτι τὸ καθαυτὸ καλὸ ν' ἀποβῆ κακό, ὄχι διότι εἶναι κακό, ἀλλὰ διότι κάτω ἀπ' τὶς εἰδικὲς αὐτὲς συνθήκες βλάπτει ἢ ἀναιρεῖ τὴν πραγματοποίησιν ἄλλων πλέον ἐπιτακτικῶν ἢ σπουδαιότερων ἢ ἀριθμητικῶς περισσότερων σκοπῶν καὶ ἐπιδιώξεων.

Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ καλύτερο εἶναι κάθε τι πού δὲν ἔρχεται σὲ σύγκρουσιν πρὸς αὐτὸ τὸ ὅλον τῶν σκοπῶν. Τὸ καλύτερο αὐτῆς τῆς μορφῆς ἔγκειται σὲ κάποια συμφωνία τοῦ ἐπὶ μέρος πρὸς τὸ ὅλο καὶ ἁρμονία τῶν διάφορων σκοπῶν καὶ τῶν κριτηρίων των ἀναμεταξύ των. Πρὸς χάριν αὐτοῦ τοῦ ὅλου καὶ τῆς σύμμετρης πραγματοποίησης τῶν διαφόρων σκοπῶν παύουμε ν' ἀποβλέπουμε ἀποκλειστικὰ καὶ μόνον στὸν καθένα ἀπὸ τοὺς μερικοὺς σκοπούς ἢ μᾶλλον ἐπιδιώκουμε αὐτοὺς μόνον κατὰ τὸ μέτρο τῆς ἑναρμόνισής των ὡς πρὸς τὸ ὅλο τῶν σκοπῶν. Ἀπὸ τοῦτο ἐξαρτᾶται ὄχι μόνον κατὰ πόσο μιὰ πράξις εἶναι ἀγαθὴ εἴτε ὄχι, ἀλλὰ καὶ τὸ τί πρέπει νὰ θεωρεῖται σχετικὰ μὲ τὸ ὅλο αὐτὸ ὡς προτιμητέον, ἔστω καὶ ἂν αὐτὸ καθαυτὸ ἐξεταζόμενον εἶναι ἀποφρευκτέον. Γι' αὐτὸ ὑποχρεώνεται ὁ ἄνθρωπος χάριν τοῦ ὅλου συστήματος τῶν ἑναρμονιζομένων σκοπῶν νὰ θυσιάσῃ ὄχι μόνον τὸ

ἐπὶ μέρος ἀγαθὸ ἀλλὰ καὶ ν' ἀποδέχεται συχνὰ καὶ ἐκεῖνο σὰν ἀγαθόν, πού καθ'αυτὸ δὲν εἶναι ἀγαθὸ ἢ τὸ ὁποῖο μέσα σ' ἓνα ἄλλο σύστημα σκοπῶν θὰ μπορούσε μάλιστα νὰ θεωρηθῆι γιὰ κακό.

Ἡ σχετικότητα τοῦ καλύτερου ὡς πρὸς τὸ ὅλο τῶν σκοπῶν.

Ἡ σχετικότητα τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, πού ἐξαρτᾶται ἀπ' τὸ ὅλο σύστημα τῶν σκοπῶν γίνεται ἓνα ἀπ' τὰ ἰσχυρότερα ἐπιχειρήματα ἐκείνων, πού, πρεσβεύοντας τὴν σχετικότητα τοῦ ἀγαθοῦ, καταλήγουν στὸν ἠθικὸ μηδενισμό. Στηριζόμενοι στὸ συλλογισμό ὅτι ἐπειδὴ τὸ ὅλο σύστημα τῶν σκοπῶν μπορεῖ νὰ βασίζεται πάνω σὲ μιὰ πλάνη ἢ καὶ μερικὰ ἀπὸ τὰ σοβαρότερα στηρήγματά του νὰ εἶναι σαθρὰ ἢ τὸ ὅλο αὐτὸ νὰ ἐξαρτᾶται ἀπλῶς ἀπ' τὸ ἐκάστοτε περιβάλλον καὶ τὶς τυχαῖες βιωτικὲς συνθῆκες, καταλήγουν στὸ συμπέρασμα ὅτι δὲν ὑπάρχει τίποτε πού θὰ ἔπρεπε νὰ θεωρεῖται καλὸ ἢ κακό. Πρὸς ἐνίσχυση τῆς ἀποψῆς αὐτῆς συγκρίνουν τὶς πλάνες πού γεννιόνται στὸ πεδίο τῆς προτίμησης μὲ τὶς λογικὲς πλάνες, πού ὀφείλονται στὴν ἐσφαλμένη π.χ. ἐρμηνεία τῶν γενικῶν κοσμικῶν δεδομένων. Ὅπως ἀπ' τὴν ἀνιμιστικὴ ἐκδοχὴ τῶν φυσικῶν φαινομένων, πού πρεσβεύουν οἱ πρωτόγονοι λαοί, προκύπτει γι' αὐτοὺς ὁλόκληρη ἀλληλουχία ἐσφαλμένων κρίσεων καὶ συλλογισμῶν, πού βέβαια θὰ ἦσαν ὀρθοὶ ἂν ἡ βάση δὲν ἦταν ἐσφαλμένη, ἔτσι καὶ ἀπὸ τὴν ἐσφαλμένη θέσιν τοῦ ἀπώτερου σκοποῦ —πρὸς τὸν ὁποῖον συνταυτίζεται συνήθως ἡ διατήρηση τοῦ ὅλου τῶν σκοπῶν—προκύπτει μιὰ σχετικὴ μόνον ὀρθότητα ἢ καὶ πλάνη τῶν ἐπὶ μέρος σκοπῶν. Ἐπειδὴ λοιπὸν τὸ εἰδικὸ περιεχόμενον τῶν ἐπὶ μέρος σκοπῶν προσδιορίζεται ἀπὸ τὸ σύνολον τῶν ἀνθρωπίνων ἐπιδιώξεων καὶ ἐπειδὴ, ὅταν μεταβάλλεται τὸ ὅλον αὐτό, μεταβάλλεται κατ' ἀνάγκην καὶ ὁ ἐπὶ μέρος σκοπός, γι' οὗτο φρονοῦν μερικοὶ ὅτι δὲν ὑπάρχει καμμία σταθερὴ βάση γιὰ νὰ κριθῆι τί εἶναι καλὸ καὶ τί κακό καὶ ἐπομένως συμπεραίνουν ὅτι οὔτε τὸ ἓνα ὑπάρχει οὔτε καὶ τὸ ἄλλο

Ὁ παραπάνω συλλογισμὸς εἶναι ὀρθὸς μόνον ὡς πρὸς τὰ δεδομένα ἀπὸ τὰ ὁποῖα ξεκινάει, εἶναι ὅμως ἐσφαλμένος ὡς πρὸς τὰ συμπεράσματα, στὰ ὁποῖα καταλήγει. Μὲ ἀνάλογο τρόπο θὰ μπορούσαμε νὰ ἰσχυρισθούμε ὅτι ἐπειδὴ ἡ κίνηση ἐνὸς σώματος εἶναι σχετικὴ καὶ δὲν

μπορεῖ νὰ προσδιορισθῇ διαφορετικώτερα παρὰ σὲ σχέση μ' ἓνα σημεῖο τοῦ χώρου ἐκλεγόμενο αὐθαίρετα ὡς σταθερό, γιὰ τοῦτο δὲν ὑπάρχει στὸν κόσμον οὔτε κίνηση οὔτε στάση. Μία τέτοια θεωρία δὲν ἦταν θεωρία τῆς σχετικότητας, ἀλλὰ καθαρὸς μηδενισμὸς. Ὅπως ἡ σχετικότητα τῆς κίνησης δὲν σημαίνει τὴν ἀνυπαρξία τῆς, ἔτσι καὶ ἡ σχετικότητα τοῦ καλύτερου, ποὺ σημαίνει τὴν αὐστηρὴ συνάρτηση τῶν ἐπιμέρους σκοπῶν πρὸς τὸ ὅλο σύστημα τῶν σκοπῶν, δὲν ἀναιρεῖ τὸ γεγονός ὅτι σὲ κάθε σύστημα σκοπῶν ὑπάρχουν ὁρισμένα κριτήρια τοῦ καλύτερου, ἀσχέτως ἂν σὲ κάθε διάφορο σύστημα σκοπῶν εἶναι καὶ διάφορα τὰ ὡς πρὸς τὴν διατήρηση τοῦ ὅλου αὐτοῦ ἰσχύοντα κριτήρια. Ἡ διατήρηση ὅμως τοῦ ὅλου αὐτοῦ δὲν ἔχει ἄλλο προορισμὸ παρὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν πραγματοποίησιν κατὰ τὴν μεγαλύτερη ἔκτασιν ὅλων τῶν ἐπιμέρους σκοπῶν. Χωρὶς αὐτὴ τὴν ἐσωτερικὴ ἐνότητα τῶν ἐπιμέρους σκοπῶν δὲν θὰ μπορούσαμε νὰ μιᾶμε γιὰ τὰ «ὅλα» τῶν σκοπῶν καὶ νὰ κρίνουμε τίς διαφορὰς ἐπιδιώξεις ὡς πρὸς τὸ ὅλο αὐτὸ μὲ τὸν γνώμονα τοῦ καλύτερου. Καλύτερο στὴ περίπτωσιν αὐτὴ εἶναι ὄχι μόνον, ὅπως εἶπαμε καὶ προτιήτερα, ὅτι δὲν ἔρχεται σὲ σύγκρουσιν πρὸς ἄλλους ἴσης σημασίας καὶ ἀξίας ἐπιμέρους σκοπούς, ἀλλὰ καὶ ὅτι συμβάλλει περισσότερο στὴν διατήρησιν τοῦ ὅλου αὐτοῦ, ποὺ ἂν ὑπάρχη, ὑπάρχει μόνον χάριν τῶν ἐπιμέρους σκοπῶν. Ἄν λοιπὸν ὁ ἐπιμέρους σκοπὸς σχετίζεται μὲ τὸ ὅλο τῶν σκοπῶν, ἀντίθετα καὶ τὸ ὅλο τῶν σκοπῶν σχετίζεται μὲ τοὺς ἐπιμέρους σκοπούς. Χάριν τῆς καλύτερης ἀνάπτυξης τῶν ἐπιμέρους σκοπῶν ἀναζητιέται τὸ καλύτερο σύστημα, μέσα στὸ ὁποῖο μπορεῖ ν' ἀναπτυχθοῦν οἱ ἐπιμέρους σκοποὶ κατὰ τὸν καλύτερον δυνατὸν τρόπο. Κανένα δηλ. σύστημα δὲν εἶναι ἀπόλυτο, ἀλλὰ σχετικόν: εἶναι δὲ σχετικὸ πρὸς τὴν γνώσιν τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, ποὺ ἐξελικτικὰ κατακτᾷ ὁ ἄνθρωπος. Κάθε βαθύτερη διείσδυσις στὸν ἀξιολογικὸν κόσμον, κάθε νεώτερη ἀποκάλυψις αὐτοῦ ἐπιφέρει οὐσιαστικὰς μεταβολὰς εἴτε ἐπιδρωντὰς στὸ ὅλο σύστημα εἴτε στοὺς ἐπιμέρους σκοπούς, μεταβάλλοντὰς ἔτσι εἴτε τὸ μέρος διὰ τοῦ ὅλου ἢ τὸ ὅλο διὰ τοῦ μέρους. Τὸ ἀγαθόν, ὅπως καὶ ὅλες οἱ ἄλλες ἀξίαι δὲν ἔχουν δοθῆναι στὸν ἄνθρωπον μὲ τρόπο ἄμεσο· τοῦ δόθηκε μόνον ἡ ἰκανότητα νὰ τὶς γνωρίσῃ καὶ νὰ τὶς κατακτῆσιν. Ἀπὸ τὸ βαθμὸν αὐτὸ τῆς γνώσεως τῶν ἀξιῶν καὶ τὴν πραγματικὴν ἐπίδρασιν, ποὺ ἔχουν

στις βιώσεις, ἐξαρτᾶται ἢ μορφή, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀξία τοῦ ὅλου συστήματος τῶν σκοπῶν. Τοῦτο ἀντιπροσωπεύει συνήθως μόνο τὸ «σχετικῶς καλύτερο» σύστημα καὶ σχετίζεται στενὰ πρὸς τὴν βαθμίδα τῆς ψυχικῆς καὶ πνευματικῆς ἀνάπτυξης ἑνὸς λαοῦ (μιᾶς κοινωνίας, ἑνὸς ἀτόμου) καὶ τοῦ σύνολου τῶν βιωτικῶν συνθηκῶν. Γιὰ κάθε ὅμως βαθμίδα ἰσχύουν ὠρισμένα κριτήρια ὄχι τοῦ τί εἶναι ἀπόλυτα καλύτερο, ἀλλὰ τοῦ τί ὡς πρὸς τὴν βαθμίδα αὐτὴ μπορεῖ νὰ εἶναι ἢ καὶ νὰ μὴν εἶναι τὸ καλύτερο. Ἔτσι συμβαίνει συχνὰ τὸ ἀκατανόητο γιὰ τὴν ἀμέσως ἀνώτερη βαθμίδα νὰ εἶναι νοητὸ καὶ ἐπιβεβλημένο στὴν ἀμέσως κατώτερη ἢ ὅ,τι εἶναι ἀποφευκτέο κάτω ἀπὸ τὶς Α συνθῆκες νὰ εἶναι ἐπιδιωκτέο κάτω ἀπὸ τὶς συνθῆκες Β. Γι' αὐτὸ ὅσα ἐπιβάλλονται σὲ καιρὸ πολέμου, ἀποκλείονται ὅταν ἐπικρατῇ εἰρήνη. Ὁμοίως ὅσα ἐπιβάλλονται στοὺς νέους, δὲν ἐπιτρέπονται ὅλα στοὺς γέροντες καὶ ἀντίστροφα. Ἔτσι καὶ «ἡ φρόνησις ἐν τῷ γῆρα αἰρετώτερον· οὐδεὶς γὰρ τοὺς νέους αἰρεῖται ἡγεμόνας διὰ τὸ μὴ ἀξιοῦν φρονίμως εἶναι. Ἡ δ' ἀνδρεία ἀνάπαλιν· ἐν τῇ νεότητι γὰρ ἀναγκαιοτέρα ἢ κατὰ τὴν ἀνδρίαν ἐνέργεια». Γιὰ τὸν ἴδιο λόγο δὲν θὰ κρίνουμε τὴν ἠθικὴ τῶν πρωτογόνων μὲ τὰ κριτήρια τῆς σχετικῶς προχωρημένης ἰδικῆς μας ἠθικῆς. Οἱ βιωτικὲς π. χ. συνθῆκες πολλῶν ἄγριων λαῶν δὲν ἐπιτρέπουν τὴν συντήρηση καὶ περίθαλψη τῶν γερόντων καὶ τῶν ἀνάπηρων. Ὁ φόνος αὐτῶν γίνεται συχνὰ μὲ τὴν συγκατάθεσίν τους καὶ ἐκτελεῖται συνηθέστατα καὶ ἀπ' αὐτὰ τὰ ἴδια τῶν τὰ παιδιά. Ἡ πράξις αὐτή, ὅσο καὶ ἂν φαίνεται ἄγρια, στηρίζεται ὡστόσο στὴν ἀρχὴ ὅτι ἀπὸ δυὸ κακὰ τὸ λιγώτερο κακὸ εἶναι τὸ καλύτερο. Ἔτσι τοῦλάχιστο δικαιολογοῦν τὸ φόνον τῶν γερόντων οἱ Ὀυτεντότοι. Μεταξὺ τῶν δυὸ κακῶν, λέγουν, τοῦ νὰ σὲ θανατώσουν οἱ φίλοι σου ἢ νὰ σὲ κατασπαράξουν τὰ ἄγρια θηρία, τὸ πρῶτον εἶναι τὸ προτιμότερον. Δὲν σκοτώνουμε καὶ μεῖς μὲ τόση περισσότερη προθυμία ἕνα ζῶον γέροντο ἢ πού πάσχει ἀθεράπευτα, ὅσο περισσότερον τὸ ἀγαποῦμε; Καὶ δὲν εἶναι ὁ οἶκτος πού μᾶς παρακινεῖ ν' ἀποτελειώσουμε ἕνα σκουλήκι, πού κατὰ λάθος, τὸ πατήσαμε; Ἡ μήπως δὲν πνίγουμε καὶ τὰ μικρὰ τῆς γάτας μας, διότι δὲν μποροῦμε νὰ ἐξασφαλίσουμε σ' αὐτὰ λίγη ἀγάπη στὸν κόσμον καὶ διότι φοβούμαστε μὴν κακοκαταντήσουν; Ἡ λοιπὸν εἴμαστε καὶ μεῖς ἄγριοι ἔτσι σκεπτόμενοι κ' ἔτσι πράττοντας ἢ τὸ πολιτισμένον μας

περιβάλλον, τὰ ἔργα τῆς κοινωνικῆς πρόνοιας, τὰ νοσοκομεῖα καὶ τὰ γηροκομεῖα καὶ ἡ σχετικὰ ἀνετη ζωὴ μας, μᾶς ἀπεμάκρυναν πολὺ ἀπ' τὴ κατανόηση τῶν βιωτικῶν συνθηκῶν τῶν ἄγριων λαῶν.

Νομίζουμε ὅτι μιὰ συγκριτικὴ ψυχολογία τῶν ἠθῶν καὶ ἔθιμων ἀπ' τὶς διάφορες ἀνθρώπινες φυλές, ἀρκεῖ νὰ στηριζόνταν σὲ μιὰ βαθύτερη κατανόηση τῆς νοοτροπίας των καὶ τῶν βιωτικῶν των συνθηκῶν, θὰ ἀπέδειχνε πολλὰ ἀπ' τὰ ἀκατανόητα γιὰ μᾶς ἠθῆ καὶ ἔθιμα σὰν μιὰ περισσότερη ἢ λιγώτερη ὀρθὴ ἐκλογή ἐκείνου, ποὺ κάτω ἀπὸ τὶς ὠρισμένες αὐτὲς βιωτικὲς συνθῆκες καὶ σχετικὰ μὲ τὴν περιορισμένη πνευματικὴ καὶ ψυχικὴ ἀνάπτυξη παρουσιάζεται πράγματι ὡς τὸ καλύτερο. Πολλὰ βέβαια ἀπ' τὰ ἔθιμα αὐτά, ἀναγόμενα σὲ παλαιότερα στάδια μιᾶς ἐξέλιξης, θὰ ἔμεναν ἀναφορικὰ μὲ τὴν βαθμίδα ποὺ ἐξετάζουμε, ἀκατανόητα. Ἡ διατήρησή τους ὀφείλεται πᾶ ὄχι σὲ μιὰ διαίσθηση τοῦ τι εἶναι πραγματικὰ καλύτερο σὲ σχέση πρὸς τὶς ἰσχύουσες αὐτὲς συνθῆκες, ἴσως μάλιστα βρίσκονται σὲ ἀντίφραση πρὸς αὐτὲς, ἀλλὰ στὴ παράδοση καὶ στὴ συνήθεια, ποὺ συχνὰ παρεμβάλλονται σὰν πραγματικὲς ἀντιστάσεις τῆς προόδου, τόσο γιὰ τὸν πρωτόγονο, ὅσο καὶ γιὰ μᾶς τοὺς πολιτισμένους.

Ἐπειτα ἀπ' ὅσα εἶπαμε, πρέπει νὰ ἐννοήσουμε τὴ σχετικότητα τοῦ καλύτερου σὰν αὐστηρὴ συνάρτηση, στὴν ὁποία πρέπει νὰ βρίσκεται ὁ ἐπιδιωκόμενος σκοπὸς πρὸς τὸ ὅλο τῶν σκοπῶν ἢ καὶ ἐκείνων μόνον τῶν σκοπῶν, τῶν ὁποίων μᾶς ἐνδιαφέρει ἡ ὑπαρξὴ εἴτε ἢ μὴ ὑπαρξὴ καὶ πρὸς τὸ ὅλο τῶν συνθηκῶν, ποὺ στὴ κάθε περίπτωσι ἐπικρατοῦν ὡς καὶ πρὸς τὰ διάφορα ἐκάστοτε ἀποτελέσματα, ποὺ ἡ ἐπίτευξι ἐνὸς σκοποῦ συνεπάγεται. Βέβαια σχετικοποιεῖται ἔτσι κάπως ἡ ἔννοια τοῦ καλύτερου, ἰδιαίτερα μάλιστα ἐξ αἰτίας τῆς συνάρτησός του πρὸς τὶς ὑφιστάμενες συνθῆκες. Ἡ σχετικότητα ὅμως αὐτὴ δὲν πρέπει νὰ προσλάβῃ καμμιά ὑποτιμητικὴ σημασία γιὰ τὸ ἀντικειμενικὸ κῆρος τοῦ κριτήριου τοῦ καλύτερου, διότι καθὼς ξέρουμε καὶ αὐτοὶ οἱ νόμοι τῆς φύσης ἰσχύουν κάτω ἀπ' ὠρισμένες μόνον συνθῆκες, ποὺ ὅταν αὐτὲς μεταβληθοῦν μεταβάλλεται ἀναλόγως καὶ ὁ νόμος. Ἐπίσης ἰσχύει κάθε νόμος γιὰ ὠρισμένη μόνη κατηγορία φαινομένων καὶ δὲν ἔχει ἐφαρμογὴ σὲ ἄλλη κατηγορία. Καὶ ὅμως ἡ σχετικότητα αὐτὴ τῶν φυσικῶν νόμων δὲν ὠδήγησε ποτὲ στὴν ὑποτίμησή τους, τοῦναντίον μάλιστα ἡ

σχετικότητά των αὐτῆ νοεῖται σὰν μιὰ αὐστηρὴ λογικὴ συνάρτηση. Μὲ ἀνάλογο τρόπο δὲν θ' ἄπρεπε καὶ ἡ πρακτικὴ ἀξία τῆς ἔννοιαι τοῦ καλύτερου νὰ μειώνεται ἐξ αἰτίας τοῦ συνυφασμοῦ της πρὸς στίς συνθῆκες, πού ἐκάστοτε επικρατοῦν. Ὅπως ὁ φυσικὸς νόμος A ἰσχύει κάτω ἀπ' τὶς συνθῆκες $\alpha \beta \gamma \delta$ καὶ εἰδικὰ γιὰ τὴν ἀντικειμενικὴ περιοχὴ Ψ καὶ τότε ἀπόλυτα καὶ ἀμετάβλητα, ἔτσι καὶ τὸ κριτήριον τοῦ καλύτερου ἐξαρτᾶται βέβαια πάντοτε ἀπ' τὶς συνθῆκες $a b c d$ καὶ εἰδικὰ γιὰ τὴν ἀξιολογικὴν περιοχὴ S , μεταβάλλεται δέ, ὅταν μεταβληθοῦν εἴτε οἱ συνθῆκες αὐτὲς εἴτε καὶ τὸ ἀντικείμενον, μένει ὅμως σταθερὸ καὶ ἀμετάβλητον, ἐφ' ὅσον οὔτε οἱ συνθῆκες, ἀλλ' οὔτε καὶ τὸ ἀντικείμενον, πρὸς τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται, μεταβληθοῦν. Τελικὰ ὅμως πρέπει νὰ παρατηρήσουμε ὅτι κανένα μέτρο, καθὼς καὶ κανένα κριτήριον δὲν μπορεῖ νὰ μετρηθῆ ἢ νὰ κριθῆ μὲ τὸ μετρούμενον ἢ τὸ κρινόμενον ὅπως ὅτι καὶ κανένα μέτρο ἢ τοῦλάχιστον πολὺ σπάνια μπορεῖ νὰ συμπέσῃ μὲ τὸ μετρούμενον. Αὐτὸ ἀληθεύει ἰδιαίτερα γιὰ τὸ καλύτερον, ἢ γνῶσιν τοῦ ὁποίου ἐξελικτικὰ κατακτᾶται. Σύμφωνα μὲ τὴν πρόοδον τῆς γνῶσιν γιὰ τὸ μέτρο διορθώνεται καὶ τὸ μετρούμενον, καθὼς καὶ ἀπὸ τὶς ἀτέλειαι τῆς διόρθωσιν ἐμβαθύνουμε πρὸς πολὺ στὴ γνῶσιν τοῦ μέτρον.

Τὸ καλύτερον στὴ συνάρτησίν του πρὸς τὶς συνθῆκες.

Ὅσο λοιπὸν βαθειὰ κι' ἂν εἶναι ἡ γνῶσιν τοῦ καλύτερου, ποτὲ δὲν θ' ἄναι πλήρης, ἂν ἀγνοήσουμε τὶς πραγματικὲς συνθῆκες μέσα στὸ πλαίσιον τῶν ὁποίων πρόκειται νὰ πραγματοποιήσουμε ἢ ν' ἀναζητήσουμε τὸ καλύτερον. Αὐτὲς οἱ συνθῆκες καθορίζουν ἀντικειμενικὰ ὅχι τί εἶναι—εἴτε ὑποκειμενικὰ ἐξεταζόμενον εἴτε καὶ μὲ τρόπο γενικὸν—τὸ καλύτερον, ἀλλὰ τί σὲ σχέσιν πρὸς τὶς συνθῆκες αὐτὲς εἶναι τὸ μᾶλλον προτιμητέον.

Ἐὰν ὁ ἄνθρωπος ἐγνώριζε τὸ ἀπόλυτον ἀγαθὸν καὶ—ὅ,τι εἶναι ἀκόμη σπουδαιότερον—εἶχε τὴ δύναμιν νὰ τὸ πραγματοποιῆ, δὲν θ' ἄβρισκόνταν ποτὲ μπρὸς στὸ πρόβλημα νὰ διαλέξῃ ἀντὶ τοῦ ἀπόλυτου καλοῦ τὸ σχετικῶς μόνον καλύτερον. Αὐτὸ δὲν ἀντιπροσωπεύει μέσα στὴ ζωὴ παρὰ μόνον διάφορες δυνατότητες ἐκλογῆς, πού κάθε μιὰ μὲ διάφορον τρόπο καὶ μὲ διάφορον βαθμὸν προσέγγισιν πλησιάζει στὸ καλόν.

Ποιὰ ἀπ' ὅλες αὐτὲς τὶς δυνατότητες ὀφείλουμε νὰ προτιμήσουμε, τοῦτο μᾶς βάζει κάθε φορά σὲ σκέψη καὶ ἀμφιβολία, γιατί δὲν μᾶς εἶναι πάντοτε φανερό, ποιὰ μᾶς πλησιάζει περισσότερο στὸ σκοπὸ μας, χωρὶς ἢ προσέγγιση αὐτὴ νὰ ταράξη τὴν ἐπιθυμητὴ ἁρμονία, στὴν ὁποία πρέπει νὰ βρίσκονται ἀναμεταξύ των οἱ διάφορες ἐπιδιώξεις μας. Γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸ λόγο δὲν εἶναι ἡ γνώση τοῦ καλύτερου ἀπ' τὰ εὐκολώτερα πράγματα. Ἀπὸ τὶς πολλὰς δυνατότητες ποὺ μᾶς παρουσιάζονται εἶναι πάντοτε λίγες ἢ καὶ μιὰ μόνο, ποὺ ἀντιπροσωπεύουν τὴν σχετικὰ καλύτερη ἐκλογή καὶ λύση. Καλύτερη ὅμως ἐκλογή ἢ λύση δὲν μπορεῖ γὰ εἶναι τὸ ἀνέφικτο ἢ τὸ συγκρουόμενον μ' ἄλλους σκοποὺς εἴτε ἐπιδιώξεις. Χωρὶς αὐτοὺς τοὺς περιορισμοὺς τὸ καλύτερον δὲν θὰ γινώριζε ὄρια, ὅπως φαίνεται τοῦτο ἀπ' τὸν ἀκόλουθο συλλογισμό : γιὰ ἕναν ἔμπορον τὸ μεγαλύτερον κέρδος εἶναι καὶ τὸ καλύτερον· ἐπειδὴ ὅμως κανένα κέρδος, ὅσο μεγάλο κι' εἶναι, δὲν ἀποκλείει τὴν ὑπαρξὴ ἄλλου μεγαλυτέρου, γι' αὐτὸ ὁρισμὸς τοῦ καλύτερου ἀπ' αὐτὴ τὴν πλευρὰ εἶναι ἀδύνατος. Εἶναι τὸ ἴδιον πρᾶγμα σὰν νὰ θέλαμε νὰ ὀρίσουμε ἀπὸ ποιοῦ ὕψος καὶ πέρα γίνεται ὁ λόφος βουνό. Ἀκριβῶς ὅμως γι' αὐτὸ τὸ λόγο δὲν σκέφθηκε ποτὲ κανένας ἔμπορος, ἂν τὸ διπλάσι κέρδος εἶναι προτιμότερον ἀπ' τὸ μισό, ἐνῶ βέβαια ἐκεῖνο ποὺ τὸν ἀπασχολεῖ καὶ τὸν ἀνησυχεῖ εἶναι, πῶς θὰ τὸ πετύχῃ καὶ πότε καὶ μὲ ποιοὺς συνδυασμοὺς. Ἔτσι λοιπὸν δὲν εἶναι τὸ διπλάσι ἢ τὸ πενταπλάσι κέρδος τὸ καλύτερον, ἀλλὰ τὸ ἐκάστοτε σχετικῶς ἀνώτερον κέρδος, ποὺ μέσα στὶς ὑφιστάμενες συνθῆκες εἶναι ἐφικτὸ καὶ πραγματοποιήσιμο. Ἀπ' αὐτὲς ἐξαρτᾶ ὁ ἔμπορος τὴν πώληση τῶν ἐμπορευμάτων του ἢ τὴν ἀναβολὴ τῶν διαπραγματεύσεών του, προσέχοντας πάντοτε μὴ χάσῃ τὴν εὐκαιρίαν νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ ἀνώτατον δυνατό κέρδος. Ὅταν δὲ τοῦτο εἶναι ἀνέφικτο ἢ καὶ ἡ ζημία ἀναπόφευκτη, τότε καλύτερον θεωρεῖ ὅ,τι μειώμει τὴν ζημίαν του ἢ συντείνει ὥστε νὰ τὴν ἀποφύγῃ, θεωρῶντας συχνὰ ἀρκετὸ κέρδος νὰ διατηρήσῃ τὰ ὅσα εἶχε.

Τὸ αὐτὸ ἀληθεύει καὶ γιὰ τὴν εὐτυχίαν, ποὺ καὶ αὐτὴ δὲν γνωρίζει ὄρια, οὔτε ὡς πρὸς τὴν ἔκτασίν της οὔτε ὡς πρὸς τὴν ἔντασιν. Ἐπειδὴ μάλιστα ὁ ἄνθρωπος ἀπ' ὅ,τι ἔχει καὶ ἀπολαμβάνει μπορεῖ πάντοτε νὰ φαντασθῇ καὶ περισσότερα καὶ ἀνώτερα καὶ ἐπειδὴ οἱ ἐπιθυμίαι καὶ οἱ ὀρέξεις του τείνουν μᾶλλον πρὸς ὅ,τι δὲν ἔχει παρὰ σὲ ὅ,τι ἔχει, γι'

αὐτὸ κυνηγῶντας τὸ καλύτερο δὲν τὸ φθάνει ποτὲ καὶ τοποθετῶντας τὴν εὐτυχία πάντοτε στὸ μέλλον γίνεται ἀνίκανος ν' ἀπολαύσῃ ὅσ' ἀγαθὰ πλούσια τοῦ παρέχει κάθε στιγμή. Ἔτσι ἡ τάση γιὰ τὸ καλύτερο μπορεῖ νὰ γίνῃ πραγματικὴ πηγὴ δυστυχίας καὶ ἐπειδὴ ἡ ζωὴ σπάνια ἀνταποκρίνεται πρὸς ὅ,τι ὁ καθένας θεωρεῖ γιὰ καλύτερο μπορεῖ, ἐνῶ εἶναι ἀνεκτὴ νὰ καταντήσῃ ἀνυπόφορη. Μιὰ τέτοια γνώση γιὰ τὸ καλύτερο, πού δὲν εἶναι παρὰ ἡ ἔκφραση τοῦ ἀορίστου καὶ ἀπείρου τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ ὀρέξεων, δὲν ἀποτελεῖ ἀσφαλῶς κανένα ἀτομικὸ κατόρθωμα. Καὶ γενικώτερα : δὲν ἔχει καμμία ἀξία νὰ ξέρῃ κανεὶς τί εἶναι τὸ καλύτερο—ἀφοῦ μάλιστα τοῦτο περίπου ὅλοι τὸ ξέρουν—ὅταν ἀγνοεῖ τί ἀπ' τὸ ἀπειρο τῶν ὀρέξεών του εἶναι ἐφικτὸ καὶ πότε καὶ ποῦ καὶ μέχρι ποίου σημείου (πόσον) καὶ πῶς καὶ ὡς πρὸς τί.

II

ΟΙ ΣΚΟΠΟΙ ΚΡΙΝΟΜΕΝΟΙ ΜΕ ΤΟ ΚΡΙΤΗΡΙΟ ΤΟΥ ΚΑΛΥΤΕΡΟΥ

Ἐξέτασις τοῦ θέματος με ἀντίστροφη προοπτικὴ.

Ἡ σχετικότητα τοῦ καλύτερου νοεῖται ἔπειτα ἀπ' ὅσα εἶπαμε σὰν μιὰ αὐστηρὴ συνάρτηση, στὴν ὁποία πρέπει νὰ βρίσκωνται οἱ προτιμήσεις μας καὶ ἡ ἐκλογὴ πρὸς τὸν ἐπιδιωκόμενον σκοπὸ καὶ τὶς ἰσχύουσες συνθῆκες γιὰ νὰ μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι προτιμᾶμε καὶ ἐκλέγουμε πράγματι τὸ καλύτερο. Μ' αὐτὴ τὴν ἀποψη συνταυτίζεται τὸ καλύτερο κάπως με τὸ λυσιτελέστερο. Αὐτὸ ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ σημαίνῃ πῶς, ἐπειδὴ τὸ περιεχόμενον τοῦ καλύτερου καθορίζεται ἀπὸ τοὺς ἐκάστοτε ἐπιδιωκόμενους σκοποὺς καὶ σχετίζεται πρὸς τὶς εἰδικὲς συντρέχουσες συνθῆκες, γι' αὐτὸ ὅ,τι συντείνει πῶς πῶς στὴν ἐπίτευξιν ἑνὸς σκοποῦ εἶναι καὶ τὸ καλύτερο. Γιατὶ ὑπάρχουν σκοποὶ καθ'αὐτὸ καλοὶ, ὅπως καὶ καθ'αὐτὸ πονηροί. Κατὰ συνέπεια ἂν τὸ καλύτερο συνέπιπτε πρὸς τὸ λυσιτελέστερο, τότε θὰ μπορούσαμε νὰ λέμε ὅτι καὶ ὁ ἐγκληματίας σκέπτεται «τὸ καλύτερο» τρόπο, με τὸν ὁποῖο θὰ ἐκτελέσῃ τὸ ἐγκλημά του. Γιατὶ καὶ αὐτὸς ρυθμίζει τὶς πράξεις του με κάποια σύνεση καὶ πρόγραμμα, πού θὰ τοῦ ἐπιτρέψουν τὴν «καλύτερη» πραγματοποίηση